ئەقڵ لەنێوان دین و نەتەوە؛ تێڕامانێک لە هاوسەنگییە فیکرییەکانی کۆمەڵگەی هاوچەرخ.. نووسینی: کارزان عەزیز

لە مێژووی بیری مرۆڤایەتیدا، هیچ دوو چەمک هێندەی «دین» و «نەتەوە» نەبوونە مایەی داگیرساندنی کڵپەی گەورەترین بەخشندەیی، ئەخلاق و ئازایەتی، و لە هەمان کاتیشدا، سەرچاوەی کاولکاری، دابەشبوون و قەیرانی قوڵ. هەردووکیان لە قووڵترین پێویستییە دەروونی و بوونگەراییەکانی مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرن؛ دین بە وەڵامدانەوەی پرسیارە گەورەکانی مانا، سەرەتا و کۆتایی ژیان و دابینکردنی پشتێنەیەکی قووڵی ئەخلاقی بۆ مرۆڤ، و نەتەوەش بە بەخشینی ناسنامە، زمان، یادەوەریی هاوبەش و جوگرافیایەکی پارێزراو کە مرۆڤ تێیدا لە هەستی نامۆبوون دەرباز دەکات. بەڵام کاتێک بە دیدێکی ڕەخنەگرانە، زانستی و فەلسەفی سەیری ئەم هاوکێشە ئاڵۆزە دەکەین، پرسیارە بنەڕەتییەکە ئەوەیە: ئایا پێگەی «ئەقڵ» لەم ناوەندە هەستیارەدا لە کوێدایە؟ ئایا ئەقڵ حاکمێکی باڵایە بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگی و ڕێگریکردن لە کارەسات، یان تەنها ئامرازێکی ملکەچە لە بەردەم سۆزە پڕ لە هیجانەکانی ئەم دوو هێزە مەزنەدا؟ بۆ وەڵامدانەوەیەکی ئەکادیمیانە و هەندە قووڵ، پێویستە لە سەرەتاوە بە وردی سەیری ئەو گرێکوێرە مێژووییە بکەین کە لە نێوان ئەقڵ و دیندا بوونی هەیە.

یەکەم: ئەقڵ و دین؛ لە نێوان تێگەیشتنی ڕەخنەگرانە و دۆگماکانی ڕابردوودا

لە ڕوانگەیەکی مێژوویی و مەعریفیدا، دین پەیامێکی ڕۆحی و ئەخلاقییە بۆ بەرزکردنەوەی بەهای مرۆڤ و بەخشینی پیرۆزی بە بوونی. بەڵام کاتێک ئەم پەیامە دەکەوێتە ناو بازنەی زمان، تێگەیشتن، مێژووەوە و دەبێتە بەشێک لە فەرهەنگی کۆمەڵایەتی، خێرا پێویستی بە تێڕامان، لێکدانەوە و شیکردنەوە دەبێت و لێرەوە ئەرکی مەزنی ئەقڵ دەست پێدەکات. کێشەکە هەمیشە لەو خاڵەدا دەست پێدەکات کە

ئەقڵ دەکرێتە قوربانیی تێگەیشتنێکی داخراو، نەگۆڕ و دۆگما، کە تێیدا دەق لە چوارچێوە ڕەهەندە مرۆیی، شارستانی و سەردەمییەکەیدا دادەبڕنرێت. کاتێک دین لە چوارچێوەی خوێندنەوەیەکی توندوتیژ و دابڕاو لە ڕیاڵیستی سەردەمدا قەتیس دەکرێت، مرۆڤ توانای داهێنان، تێگەیشتن لە جیاوازی و پێشوازیکردن لە «ئەوی تر» لەدەست دەدات و ژیان دەبێتە پرۆسەیەکی سەخت بۆ سڕینەوەی ئازادیی تاکەکەسی. لە بەرامبەردا، ئەقڵی ڕەخنەگر، کراوە و گەشەسەندوو ئەو کلیلە زێڕینەیە کە دەتوانێت دەقەکان لە قووڵایی مەبەستە مرۆڤدۆست و ئەخلاقییەکانیاندا بخوێنێتەوە، و بیانگونجێنێت لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی سەردەمدا بە بێ ئەوەی هیچ لە ناوەڕۆکە ڕۆحی و ڕەسەنەکەیان کەمببێتەوە.

دووەم: ئەقڵ و نەتەوە؛ لە هۆشیاریی نیشتمانییەوە تا شۆڤێنیزمی کوێر

لە لایەکی ترەوە، کاتێک تیشک دەخەینە سەر پەیوەندیی نێوان ئەقڵ و نەتەوە، دەبینین نەتەوە تەنها کۆمەڵێ خاک و سنوورێکی جوگرافیی بێگیان یان کۆمەڵێ مرۆڤێکی هەڕەمەکی نییە، بەڵکو بەرهەمی هۆشیاری، زمان، یادەوەری، مێژووی هاوبەش و مەعریفەیە. ئەقڵی نەتەوەیی، کاتێک لەسەر بنەمای بەها باڵاکانی وەک مافی مرۆڤ، هاوڵاتیبوونی یەکسان، دادپەروەری و فرەچەشنی بنیاد بنرێت، دەبێتە لانکەیەکی مەزن بۆ پێشکەوتن و پاراستنی کەرامەتی مرۆڤ، بە جۆرێک کە تاک تێیدا هەست بە ئارامی، پارێزراوی و بەشداریی ڕاستەقینە دەکات. بەڵام مەترسییە گەورە و کوشندەکە لەو کاتەدا سەر هەڵدەدات کە ئەقڵ لە کارکردنی زانستی و ڕەخنەیی خۆی دەوەستێت و دەکەوێتە خزمەت «نەتەوەپەرستیی کوێر» و شۆڤێنیزمی تەسکەوە. لەم دۆخە نەخۆش و سۆزدارییەدا، نەتەوە دەبێتە بتێکی پیرۆز و ڕەها، کە دەبێت هەموو بەها مرۆییەکان و ئازادییە تاکەکەسییەکانی لە پێناویدا قوربان بکرێن. ئەقڵی شۆڤێنی، جیاوازییەکانی وەک هەڕەشەیەکی بوونگەرایی دەبینێت و بۆ مانەوەی خۆی پێویستی بە دروستکردنی دوژمنی ناوەکی و دەرەکی هەیە، کە ئەمەش کۆمەڵگە دەخاتە ناو بازنەیەکی داخراو و نوقم لە ڕق، جەنگ و قەیرانی بەردەوامەوە.

سێیەم: تێکەڵکردنی دین و نەتەوە؛ قەیرانی سیستمی فیکری لە کۆمەڵگەدا

کاتێکیش ئەم دوو هێزە مەزنە واتە دین و نەتەوە بەیەک دەگەن و لە یەک خاڵدا لە جەستەی کۆمەڵگەدا تێکەڵ دەبن، یەکێک لە ئاڵۆزترین و کارەساتبارترین دیمەنەکان دروست دەبێت، کە بریتییە لە

بەسیاسەتکردن و بەنەتەوەکردنی دین و هاوکات بەپیرۆزکردنی ناسنامەی نەتەوەیی بە بەهای ڕەهای ئایینی. لە کاتێکدا دین دەکرێت فاکتەرێکی بەهێز بێت بۆ بەهێزکردنی ئەخلاق و یەکڕیزیی کۆمەڵایەتی، بەڵام کاتێک دەکرێتە ئامرازێکی سیاسی و ئایدیۆلۆژی لە دەست دەسەڵاتداران و گرووپەکاندا، زیانێکی کوشندە بە هەردووکیان دەگەیەنێت؛ دین بەها گشتگیر و ئاسمانییەکەی لەدەست دەدات و دەبێتە کەرەستەیەکی هەرزان بۆ پاساوهێنانەوە بۆ ستەم و هەڵاواردن، و نەتەوەش لەبری ئەوەی لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی نیشتمانی و زانست بنیاد بنرێت، دەبێتە سەرچاوەی ناکۆکیی توند و سڕینەوەی جیاوازییەکان.

چوارەم: ئەرکی ئەقڵ لە قۆناغی داهاتوودا

بۆ تێپەڕاندنی ئەم قەیرانە فیکری و کۆمەڵایەتییە، پێویستە لەسەر ئاستی هزری و ڕۆشنبیری هەنگاوی جددی بنرێت. چارەسەر لە بنەڕەتدا نە سڕینەوەی دینە و نە پشتگوێخستنی هەستی نەتەوەییە، بەڵکو گەڕانەوەیە بۆ «خوێندنەوەیەکی کراوەی زانستی». ئەقڵی ڕەخنەگر دەبێت ئەو فلتەرە مەزنە بێت کە ڕێگە نادات ئایین و نەتەوە ببنە کەرەستەی پاکتاوکردنی مرۆڤدۆستی، بەڵکو دەبێت زەمینە خۆش بکەن بۆ پێکەوەژیانێکی ئاشتیانە.

دەرەنجام

لە کۆتاییدا، لۆژیکی فیکری و زانستی پێمان دەڵێت کە ئەقڵ تاکە دەزگا و پێوەری مەعریفییە کە دەتوانێت سنووری ڕاستەقینە لە نێوان ئەم دوو چەمکەدا ڕابگرێت. ئەقڵی ساغ و هۆشیار ئەوەیە کە هێز لە قوڵایی ڕۆحی و ئەخلاقیی دین بگرێت بەبێ ئەوەی بکەوێتە داوی دۆگما، و هاوکات پشتگیری لە ماف، زمان و شانازیی نەتەوەیی بکات بەبێ ئەوەی بکەوێتە تەڵەی شۆڤێنیزمەوە. بە بوونی ئەقڵێکی کراوە، ڕەخنەگر و لۆژیکی، نە نەتەوە دەتوانێت بەرەو پێشکەوتن گەشە بکات و نە دینیش وەک پێویست وەک ڕێنوێنێکی مرۆڤدۆست دەمێنێتەوە؛ بەڵکو هەمیشە زەمینەخۆشکەر دەبێت بۆ قەیرانی فیکری و داڕمانی کۆمەڵایەتی.

پاشکۆی کۆتایی: کەواتە، چارەنووسی داهاتووی کۆمەڵگەکانی ئێمە لە گروو و هەڵوێستی ڕووناکی و تاریکیی نێوان سۆز و ئەقڵدا یەکلا دەبێتەوە. ئەگەر فیکر و زانست نەتوانن جڵەوی ئاراستەکان بگرنە دەست، مەترسیی ئەوە هەیە کە شوناسەکانمان لە قەڵای ئازادییەوە ببنە گۆڕستانی فرەچەشنی. بۆیە، گەڕانەوە بۆ سەدەی لۆژیک، ڕێزگرتن لە فرەیی و سەروەرکردنی ئەقڵی ڕەخنەگر، تەنها بژاردەیەک نییە بە

باشترکردنی دۆخەکە، بەڵکو تاکە مەرجی زیندوومانەوەی هۆشیاریی
نیشتمانی و مرۆیی ئێمەیە لە جیهانێکی پڕ لە گۆڕاندا.